

Türkçede Şahıs Eklerinin Kökenine Dair Bazı Düşünceler

Kubilay FENER¹

Türkçede Şahıs Eklerinin Kökenine Dair Bazı Düşünceler

Öz

Türkçe dil bilgisi ve müstakil çalışmalarda, şahıs eklerinin doğasına ilişkin bütün durum ve bakış açılarının analiz edildiği görülmektedir. Bununla birlikte Türkiye Türkolojisinde şahıs eklerinin oluşumuyla ilgili varsayımlar göz önüne alındığında konu ile ilgilenenleri ikiye ayırmak mümkündür: I. Üç tip şahıs eki olduğunu savunan araştırmacılar; II. Emir ve istek kiplerini ayırt ederek dört tip şahıs eki olduğunu savunan araştırmacılar. Bu çalışmada, emir ve istek kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleri, konunun dışında bırakılarak iyelik ve zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin yalnızca şahıs zamirlerinden ekleştiği ifade edilecek, dolayısıyla Türkçede zamir ve iyelik kökenli şahıs eklerinden ziyade yalnızca zamir kökenli şahıs eklerinin var olduğu görüşü savunulacaktır.

Anahtar Kelimeler: iyelik kökenli şahıs ekleri, zamir kökenli şahıs ekleri, dil bilgiselleşme, köken bilgisi, zamirler

Some Thoughts on the Etymon of Personal Endings in Turkish

Abstract

In Turkish grammar and independent studies, it is seen that all situations and perspectives regarding the nature of personal endings are analyzed. However, considering the assumptions regarding the formation of personal endings in Turkish Turcology, it is possible to divide those interested in the subject into two: I. Researchers who argue that there are three types of personal endings; II. Researchers argue that there are four types of personal endings by distinguishing between imperative and optative moods. In this study, personal endings that are stated to be of imperative and optative etymon will be excluded from the subject, and it will be stated that personal endings that are stated to be of possessive and pronoun etymon are added only to personal pronouns.

Keywords: personal endings of possessive etymon, personal endings of pronoun etymon, grammaticalization, etymology, pronouns

Makale Türü: Araştırma makalesi

Paper Type: Research article

¹ Arş. Gör. Dr., Bilecik Şeyh Edebali Üniversitesi, İnsan ve Toplum Bilimleri Fakültesi, Türk Dili ve Edebiyatı Bölümü, kubilay.fener53@gmail.com, ORCID ID: [0000-0002-3291-4216](https://orcid.org/0000-0002-3291-4216).

1. Giriş

Bitmiş fiil (verbum finitum) olarak adlandırılan çekimli bir fiilde, kip ve zaman ögeleri dışında şahıs ve sayı unsurları da bulunmaktadır. Nitekim fiilin bildirdiği oluş ve kılışın şekle, şahsa ve zamana bağlı bir yargıya dönüşerek bitmişlik kazanabilmesi yalnızca fiil kök ve gövdelerine şahıs eklerinin getirilmesiyle mümkündür (Korkmaz, 2017a, s. 518; Menges, 2020, s. 202). Hatta fiilin isnat edildiği unsur gerçekten insan olmasa dahi şahıs ekini almaktadır (Bilgegil, 2014, s. 236). Bu doğrultuda, çekimsiz hâlleriyle mücerret hareket bildiren fiiller, söz diziminde yer alabilmek için çeşitli eklerle genişletilmek zorundadır. Özne temsilcisi konumunda bulunan şahıs ekleri, fiile eklenme açısından aspekt-zaman veya kip eklerinden sonra gelmekte ve kendilerinden sonra da yalnızca soru eki alabilmektedir. Belirtilen bilgilere istinaden bu çalışmanın konusunu, fiil çekimindeki şahıs eklerinin dil bilgisi çalışmalarında köken bakımından incelenme ve ele alınma biçimi teşkil etmektedir.

Türlere ait bilinen ilk yazılı eserler, Orhon yazıtları olmasına karşın bengu taşlardaki gelişmiş dilden de anlaşılacağı üzere Türk dili bu dönemden çok daha önceki devirlere uzanmaktadır (Korkmaz, 1994, s. 353-370). Bununla birlikte Türk dilinin tarihsel gelişimi, yazıtlardan sonraki aşamalarda kolaylıkla takip edilebilirken yazılı eserlerin olmadığı karanlık dönemler, ilgili dilin gelişim eğilimi ve değişikliklerindeki çeşitlenmeler göz önünde bulundurularak tahmin edilebilmektedir (Tekin ve Ölmez, 2018, s. 15). Öte yandan Türk dilinin eklerine mercek tutulduğunda eklerin bir kısmının en eski metinlerimizden beri var oldukları, bir kısmının ise metinlerden sonraki evrelerde ortaya çıktıkları görülmektedir. Söz gelimi, fiil çekimlerinde kullanılan ve literatürde zamir kökenli ekler olarak nitelendirilen şahıs eklerinin Eski Türkçe döneminden sonra eklediği anlaşılmaktadır. Nitekim Eski Türkçe ve bazı tarihî dönemlerde şahıs zamirleri, fiil çekimlerinde şahıs kavramını göstermek için kip ekinden sonra kullanılırken Türk dilinin bazı tarihî ve modern değişikliklerinde ise zamirlerin ekleşmesiyle oluşan şahıs ekleri kullanılmaktadır (İlhan, 2019, s. 259). Bununla birlikte iyelik ve emir kökenli olarak tanımlanan biçim birimler, Eski Türkçe döneminde karşımıza ekleşmiş olarak çıkmaktadır.

Türkçede şahıs ekleri, çekimli fiillerde hareketi gerçekleştiren kişiyi bildirmektedir (Korkmaz, 2017b, s. 219). İş ya da oluşun kaçınıcı şahıs tarafından gerçekleştirildiği, aspekt-zaman veya kip işaretleyicilerinden sonra getirilen şahıs ekleriyle anlaşılabilir. Öte yandan, kimi araştırmacılar Türkçenin fiil çekiminde yer alan şahıs eklerini, I. Zamir Kökenli, II. İyelik Kökenli, III. Emir Kökenli şeklinde üç grupta incelerken (Ediskun, 1999, s. 172-173; Yavuzarslan, 2011, s. 1954; Deny, 2012, s. 347; Ergin, 2013, s. 282-288; Ercilasun, 2014, s. 364-370; Boz, 2015, s. 77-78; Şçerbak, 2016, s. 35; Karaağaç, 2016, s. 355; Korkmaz, 2017a, s. 518-519; Banguoğlu, 2019, s. 445), kimileri ise emir ve istek kipleri üzerine gelen şahıs eklerini de ayırarak dört grupta incelemektedir (Gencan, 1975, s. 271-272; Lewis, 2000, s. 185; Kornfilt, 2001, s. 382; Bozkurt, 2004, s. 8; Göksel ve Kerslake, 2005, s. 85-90; Demir ve Yılmaz, 2010, s. 215-217; Bilgegil, 2014, s. 237; Korkmaz, 2017b, s. 219; Eker, 2017, s. 299-300).

Şahıs ekleri, pek çok akademik çalışmada çeşitli yönlerden incelenmesine karşın ilgili biçimlerin kökeni üzerine ya belirli genel geçer doğrular kabul edilmiş ya da detaylı açıklamalar yapılmadan konu geçiştirilmiştir. Eldeki çalışmada, ifade edilecek görüş ve düşünceler, birçok araştırmacı tarafından çeşitli eser ve çalışmalarda peyderpey belirtilmesine karşın tanıklanan bu dağınık bilgileri bir araya getirmek, olgulardan yeni bir sonuç çıkarmak ve konuyu bütüncül bir şekilde ele alarak yeniden bilim dünyasının dikkatine sunmak amaçlanmaktadır. Çalışmada öncelikle kısaca dil bilgiselleşme üzerinde durulacak, ardından konuya ilişkin araştırma yapmış dil bilimcilerin görüşleri belirtildikten sonra literatür değerlendirmesi yapılacak ve sonrasında ise kendi görüş ve düşüncelerimiz paylaşılacaktır.

2. Dil bilgiselleşme ve Ekler

Türk dilinin morfolojisi, ancak ekler ve ek sistemiyle söz konusu edilebildiğinden Türk dilindeki ekleri tarihsel gelişim ve dil bilgiselleşme bakımından incelemek bir anlamda bütünüyle Türk dilini incelemektir (Buran, 1999, s. 207). İlgili duruma istinaden ekler bahsi, sondan eklemeli bir yapıya sahip olan Türkçede, köken (Hatipoğlu, 1974, s. 331-342; 1981; Kuznetsov, 1997, s. 193-260), işlev (Boz, 2015; Gülsevin, 2017; Korkmaz, 2018), oluşum şekilleri (Ercilasun, 2022) ve sınıflandırılma (Delice, 2000, s. 135-150; Gülsevin, 2004, s. 1267-1283; Turan 2018, s. 97-110) bakımından çeşitli araştırmacılarca incelemeye tabi tutulmuş ve daima yüksek düzeyde ilgi odağı olmuştur.

Türkçede ekler, köken bakımından ikiye ayrılırlar. Bir kısmı başlangıçtan beri ek olarak görülen morfemlerdir ki bunlara asıl ekler de denir. Eklerin bir kısmı ise dilin bilinen devirleri içerisinde ya birden fazla ekin birleşmesi ya da bir kelimenin ekleşmesi neticesinde teşekkül etmişlerdir (Ergin, 2013, s. 119). Belirtilen bu olgu, dil bilimi literatüründe *dil bilgiselleşme* olarak tanımlanmaktadır. Bir değişim sürecine işaret eden *dil bilgiselleşme* hakkında çeşitli yaklaşımlar bulunmasına karşın en genel hâliyle “bağımsız bir sözlük birimin dil bilgisi işlevleri kazanması ve düşük gramer kategorilerinin yoğun gramatikal kategorilere yükselmesi” şeklinde tanımlanmaktadır (Gökçe, 2013, s. 29). Tanımdan anlaşılacağı üzere dil bilgiselleşme hadisesinde, bir kelimenin sözlüksel özelliğini kaybederek dil bilimsel işlevler kazanması söz konusudur. Bu durumda dil bilgiselleşen bir biçim, özgün yapısını kaybeder ve eklendiği kelimenin uyumuna bağlanarak birden fazla şekil alabilir.

Bu yazının konusunu teşkil eden ve fiil çekimleri ile isimlerin iyelik çekimlerinde tanıklanan şahıs ekleri de zamirlerden ekleşerek Türk dilindeki en belirgin *dil bilgiselleşme* örneklerinin başında gelmektedir. Diğer bir ifadeyle, fiil çekimleri ve isimlerin iyelik çekimlerinde ekleşen şahıs ekleri, zamirlerin dil bilgiselleşmesi sonucunda biçim birimi hâline gelmiştir. Ayrıca, ekleşme süreci bakımından şahıs zamirlerinde, fonolojik değişim, basitleşme ve benzeşme gibi çok yönlü değişimlerin meydana geldiği gözlemlenmekte ve bu tür değişimler, zamirlerin kullanım sıklığını göstermek bakımından önem arz etmektedir.

3. Literatürde Şahıs Eklerinin Ele Alınışı

Şahıs ekleri, Türkçe dil bilgisi veya müstakil çalışmalarda köken bakımından üç ya da dört gruba ayrılarak incelenmektedir. Gruplar arasındaki kategorilendirme farkı, istek ve emir kiplerinin ayrı ayrı ele alınmasından kaynaklanmaktadır (Yavuzarslan, 2011, s. 1954):

- a. I. tip kişi ekleri (zamir kökenli)
- b. II. tip kişi ekleri (iyelik kökenli)
- c. III. tip kişi ekleri (emir kökenli)
- d. IV. tip kişi ekleri (istek kökenli)

Şahıs eklerinin tarihsel gelişim bakımından sınıflandırıldığı yukarıdaki tasnife göre zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin ‘öğrenilen geçmiş zaman, gelecek zaman, geniş zaman, şimdiki zaman ve gereklilik kipine’; iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin ‘bilinen geçmiş zaman ve şart kipine’; emir kökenli olduğu ifade edilen şahıs eklerinin emir kipine; istek kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin de istek kipine eklendiği ifade edilmektedir².

Literatürde böylesine yaygın bir görüş olmasına karşın araştırmacılarca emir, istek ve iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin prototip kökleri hakkında herhangi bir görüş belirtilmemektedir. Dolayısıyla bilimsel dayanak olmadan Türkçede bu tip kökenli şahıs ekleri olduğunu ileri sürmek varsayımdan öteye geçmemektedir. Öte yandan konuyu ele alan çalışmalardan bazılarında, şahıs eklerinin salt şahıs zamirlerinden türediği ifade edilmiştir. Söz gelimi, Tekin “Üçüncü Kişi İyelik Eki

² Ediskun, diğer araştırmacılarca farklı olarak istek kipinin birinci tip şahıs eki (zamir kökenli) aldığını ve birinci çoğul kişi ekinin bu çekim sisteminden farklı olarak *-lim* biçiminde kullanıldığını ifade etmiştir (1999, s. 183).

Üzerine” başlıklı çalışmasında Ana Altayca kişi zamirlerinin *bi(n), *si(n), *i(n) şeklinde olduğu ve 3. kişi iyelik ekinin aslında Ana Altay dilindeki 3. kişi zamiri *in’den başka bir şey olmadığını ifade etmiştir (2013, s. 119). Araştırmacının bu görüşünden iyelik eklerini, köken bakımından şahıs zamirlerine dayandırdığı anlaşılmaktadır.

Vovin, 1. ve 2. tekil şahıs iyelik eklerinin köken bakımından 1. ve 2. tekil şahıs zamirleri *bä (veya mä) ve *sä’nin (Pre-Proto-Türkçe) ilgi durumu eki almış *bi+n ve *si+n biçimlerinden gelişmiş olabileceğini belirtmiş ve tarihsel gelişimlerini şu şekilde göstermiştir: $-\text{[b]}+bin > *-\text{[b]}+bn > *+\text{[b]}mn > + (X)m$ ve $*-\text{[s]}+sin > *-\text{[s]}+sn > *-\text{[s]}+sn > + (X)\eta$. (2011, s. 259-263). Ünal, Vovin’in önerdiği 1. tekil şahıstaki /bin/ > /bn/ > /mn/ > /m/ değişiminin kabul edilebilir olduğunu ancak 2. tekil şahıs iyelik eki için belirttiği /sn/ > n değişiminin ise kısmen ikna edici olduğunu ifade etmiştir (2019, s. 56). Bununla birlikte Vovin’in açıklamaları ve gösterdiği tarihsel gelişimden iyelik eklerinin kökenini, şahıs zamirlerine götürdüğü anlaşılmaktadır.

Karaağaç, Türkçede üç tür şahıs eki olduğunu ifade etmesine karşın bu sınıflandırmayı geleneksel adlandırmalarımıza bağlı kalmak ve kargaşaya yol açmamak için kullandığını ifade etmiştir. Araştırmacıya göre kişi ve kip göstergesi olan emir çekim eklerini bir kenara bırakırsak, aslında birinci ve ikinci tip kişi eklerinin her ikisi de zamir kökenlidir; zira iyelik ekleri de zamirlerden türemiştir. İyelik ekleri ile iyelik eki kökenli kişi ekleri, yazılı devirler öncesinde ekleşmiş ve emir çekim ekleri de bu karanlık dönemlerde ortaya çıkmıştır (2016, s. 355). Bozkurt da köken bakımından Türkçedeki bütün kişi eklerinin şahıs zamirlerinden kaynaklandığını ifade etmesine karşın, tasnifinde adil ve iyelik kökenli olmak üzere iki ayrı kaynaktan dört tür kişi eki olduğunu ifade etmiştir (2004, s. 8).

Nadir İlhan, “Türkçede Ek+Kök / Kök+Ek Kaynaşmasıyla Ortaya Çıkan Ekler” başlıklı çalışmasında Türkçe eklerin bir kısmının başlangıçta bir kelimeyken zamanla ekleşerek günümüzdeki formlarını aldığı ve Türkçede eklenen kelimeler olarak zamirlerin fiil çekimleri ile isimlerin iyelik çekimlerinde ekleştiğini ifade etmiştir (2009, s. 1537). Araştırmacı, bir diğer çalışmasında da isim çekim ekleri arasında yer alan iyelik ekleri ile fiil çekimlerinde kullanılan şahıs eklerinin Türkçenin altı şahıs zamiri sistemine göre oluşturulduğunu ifade etmiştir. Bu doğrultuda, hem fiil hem de isim çekimlerinde kullanılan bu şahıs eklerinin tamamı, şahıs zamirlerinden türetilmiş olmalıdır (2019, s. 158-159).

Bazin, *Fundamenta*’da kaleme aldığı “Türk Dillerinin Müşterek Tarafları ve Temâyülleri” başlıklı çalışmasında eylemlere gelen şahıs eklerinin (mülkiyet şekilleri veya sona getirilmiş şahıs zamirleri) isim menşeli olduğuna dikkat çekmiştir (1979, s. 22). Eker, Türkçedeki iyelik eklerinin kişi zamirlerinden geliştiğini ifade etmiştir (2017, s. 290). A. Von Gabain, *Eski Türkçenin Grameri* başlıklı çalışmasında iyelik gösteren bütün kelimelerin şekil olarak şahıs ve işaret zamirlerinin ilgi hâlleri, yani *iyelik zamirleri* olduğunu ifade etmiştir (1995, s. 70). Räsänen, asli Türk dilinde kişilere göre gerçek bir şahıs çekimi olmadığı, bunun yerine ilgili kişi zamirinin fiil isminin ardından basitçe kopula olarak eklendiğini ifade etmiştir: Uygurca *ölteçi sen* “öleceksin”, *edgü ol* “iyidir”. Bunların yanı sıra oldukça erken bir dönemde 3. tekil kişi şahıs eki, *turur* (*tur-* ‘ayakta durmak’ yardımcı fiilinin geniş zaman eki ile çekimlenmiş hâli) ile yer değiştirmiştir. Zamanla kişi zamirleri ve *turur* biçiminden türeyen fiil çekimi, bu öğelerin gerçek ekler hâline gelmesiyle ortaya çıkmıştır (1957, s. 197). Araştırmacının görüşlerine göre şahıs eklerinin şahıs zamiri ve *turur* biçiminden türediği anlaşılmaktadır. Kononov da *Grammatika Uzbekskogo Yazıka* başlıklı çalışmasında, konuya ilişkin Räsänen’in görüşlerine benzer düşünceler öne sürmüştür (1948, s. 157).

Şçerbak, *Türk Dillerinin Karşılaştırmalı Şekil Bilgisi Üzerine Denemeler (Fiil)* başlıklı çalışmasında eğer emir ve istek kipi şekillerinin çok fazla önem taşımayan ayrıntıları göz önüne alınmazsa ve bir tipte birleştirilirse Türk dillerinde görülen teklik ve çokluk şahıs eklerinin kolaylıkla üç gruba ayrılabilceğini ifade etmiştir. Bu açıklamanın ardından, emir ve istek kipi şekillerinde görülen teklik ve çokluk şahıs eklerini dışarıda bırakarak ilk iki gruptaki teklik ve çokluk şahıs eklerinin şahıs zamiri kaynaklı olduğunu

ifade etmiştir (2016, s. 35; 44). Serebrennikov ve Gadjieva, Türk yazı dillerinde iki tür şahıs eki olduğunu ifade ettikten sonra birinci kategoride yer alan formlarda şahıs zamirlerinin kullanımının oldukça belirgin olduğunu ifade etmiş, ancak ikinci kategorideki formlarla ilgili ise bunların kısmen iyelik eklerine bağlanabileceğini belirtmişlerdir. Aynı zamanda araştırmacılar, Türk yazı dillerinde ikinci kategorinin birinci kategori şahıs eklerine göre oldukça az türevleri olduğunu açıklamıştır (2018, s. 134-137).

Kuznetsov, "Türkiye Türkçesinin Morfoetimolojisine Dair" başlıklı çalışmasında konuya çok farklı bir perspektiften yaklaşmıştır. Araştırmacı, *-duk > (-dı)* gelişimini açıkladığı bölümde ilgili ekin sondaki */-k/* sesini yitirmesi sonucunda ikinci tip şahıs ekleriyle çekimlendiğini belirtmiş, bu ekin dışında *{-(l)yor}*, *{-AcAk}* hatta başka lehçelerde bulunan *{-GAN}* gibi biçimlerin de sonlarındaki ünsüzden olduktan sonra çekim tipini değiştirdiğini ifade etmiştir: *-yorum, -yorsun → -yom, -yon; -acağım, -acaksın → -acam, -acan* vb. (1997, s. 200-201). Baskakov'un konuya yönelik düşünceleri de Kuznetsov ile benzerlik göstermektedir. Araştırmacı, *Karakalpakskiy Yazık II* başlıklı eserinde çeşitli kip ekleri üzerinden şahıs eklerinin ekleşmesini şu şekilde göstermiştir: 1. *al-dı(g')-m(en)*; 2. *al-dı(g')-(se)n > al-dı(g')-n'*; 3. *al-dı(g')*. Ayrıca, görüşlerini pekiştirmek amacıyla benzer bir örnek olarak Altaycada geçmiş zaman işaretleyen *-gan* biçimini de vermiştir: 1. *al-g'an-man > al-g'a(n)-m(an)*; 2. *al-g'an-san' > al-g'a(n)-n'*. 3. *al-g'an*. Dolayısıyla araştırmacının görüşlerine göre geçmiş zaman eklerinde tanıklanan şahıs ekleri, şahıs zamirlerinin kısaltılmış veya azaltılmış şekilleridir (1952, s. 442-443).

Kononov, Türkçenin dil bilgisini incelediği çalışmasında Serebrennikov ve Gadjieva'nın görüşlerine benzer şekilde şahıs eklerini iki kategori altında incelemiştir. Araştırmacı, birinci kategorideki şahıs eklerinin şahıs zamirlerine kadar uzandığını ifade etmiş, ikinci kategoride bulunan formların çokluk birinci şahıs biçimi müstesna iyelik ekleri olduğunu belirtmiştir. Kononov'a göre iyelik kökenli paradigmada çekimlenen çokluk birinci şahıs *{-k}* biçimi, eski *{+GUn}* ekine uzanabilir, bu ek de muhtemelen Eski Türkçe *kün'* insanlar' kelimesine kadar gitmektedir. Tüm bu açıklamaların ardından araştırmacı, Baskakov, Gordlevski ve Kuznetsov gibi araştırmacıların konuya ilişkin düşüncelerine atıfta bulunarak Türk dilindeki birinci ve ikinci tip şahıs eklerinin zamirlere dayandığı görüşünün, yalnızca iyelik eklerinin şahıs zamirlerinin belirli biçimlerinden geldiği göz önüne alındığında kabul edilebileceğini belirtmiştir (1956, s. 222-223).

Menges, Türk dilinde fiil çekiminin emir-istek kipinde kullanılan ekler, fiil isimlerine gelen enklitik kişi zamirleri ve iyelik eklerinin eklenmesiyle yapıldığını ifade etmiştir. Bu noktada kişi zamirleri, zamirler ve onların çekimli biçimlerinin en eski katmanlarını temsil etmektedir. Araştırmacının konuya ilişkin açıkladığı genel bilgilerden şahıs eklerinin kökenine yönelik son derece ihtiyatlı davrandığı ve kesin hükümler vermekten kaçındığı görülmektedir. Söz gelimi, iyelik eklerinde çokluk bildiren *{+z}* eki (çokluk birinci ve ikinci şahıs iyelik eki), iyelik eklerinin kişi zamirleri ile olan yakın ilişkisine işaret etmektedir. Nitekim çokluk bildiren *{+z}* eki, esasen şahıs zamirlerine ait bir unsurdur. Dolayısıyla burada belirli bir köken bağlantısı kurulmaktan ziyade yakınlık ilişkisi öne çıkarılmaktadır. Öte yandan araştırmacı, tüm şahıs eklerinin zamir kökenli olduğunu kesin ifadelerle belirtmemesine karşın yazıtlarda 3. şahıs iyelik ekinin ses uyuma girmeyip her zaman ön damaksıl (palatal) konumda oluşunu Proto Altayca 3. şahıs zamiri **i-*, **-in* ile ilintilemiştir (2020, s. 170; 177; 199-206).

Buran, "Türkçe Kelimelerin Ekleşmesi ve Eklerin Kökeni" başlıklı çalışmasında şahıs eklerinin zamir kökenli olduğunu ifade etmiştir. Araştırmacıya göre ekleşen bazı kelimelerin asli şekilleri kaybolurken, zamirler, şahıs eklerini türetmiş ancak kendileri asli şekilleri ile kullanılmaya devam etmiştir. Eski Türkçede, *ölteçi sen, ömez sen, keley men, barur ol* gibi henüz ekleşmemiş kullanımların yanı sıra *Tenride bolmuş, olurtum* gibi ekleşmiş formlar da bulunmaktadır. Özellikle, şahıs zamiri alan *kelteçi sen* biçiminin yanı sıra *ketteçimiz* şeklindeki ekleşmiş formun da bulunması, ekleşmenin bu dönemde devam ettiğini göstermektedir (1999, s. 208).

Başdaş, şahıs zamirlerinin fiillerle ilgili olduğu ve fiil çekiminde kullanılan şahıs eklerine kaynaklık ettiğini, isim-şahıs zamiri ve isim-isim ilişkisini belirleyen iyelik eklerininse isimlerle ilgili olduğunu belirtmiştir. İyelik eklerinin zamir kaynaklı olduğu düşüncesini esas alan araştırmacı, zamirlerle iyelik ekleri arasında organik bir ilişki olduğunu ifade ettikten sonra iyelik eklerinin kökenini *şahıs zamiri+ilgi eki* formülüne dayanan iyelik zamirlerinde aramak gerektiğini vurgulamıştır. Ayrıca başlangıçta bağımsız biçim birimler olarak zamirlerin fiil çekiminde olduğu gibi isim çekiminde de kelime sonuna geçerek bağımlı biçim birimlere dönüşmüş olması gerektiğini belirtmiştir (2014, s. 150). Aslan da Türkçe iyelik eklerinin kökenini kişi zamirlerinden ziyade *kişi zamiri+ilgi eki* formülüne dayanan iyelik zamirlerinde aramak gerektiğini vurgulamıştır (2003, s. 109). Karademir, *Türkçede İyelik Olgusu* başlıklı çalışmada konuya ilişkin önemli açıklamalarda bulunmuştur. Araştırmacı, Türkçede kişi zamirlerinden bağımsız iyelik zamirlerine rastlanmadığı ve iyelik ekleri de kişi-varlık ilişkisine işaret ettiği olgusundan yola çıkarak iyelik eklerinin köken bakımından kişi zamirleriyle ilişkili olmasının büyük ölçüde mümkün olduğunu belirtmiştir (2013, s. 157).

Tanımlanan bilgilerden de anlaşılacağı üzere, iyelik ve zamir kökenli olduğu belirtilen şahıs eklerinin aslen şahıs zamirlerinden eklediği yönünde fikir birliği söz konusudur. Nitekim şahıs zamirlerinde olduğu gibi fiil çekimleri de birinci, ikinci, üçüncü... şeklinde adlandırılan ardışık bir sıralama takip etmektedir. Tarihî süreç içerisinde oluşan bu ardışık sıralanış şekli, çok eski zamanlara kadar gitmekte ve çok sağlam bir yapı göstermektedir (Şçerbak, 2016, s. 33). Öte yandan, yukarıda görüş ve düşünceleri etraflıca açıklanan araştırmacılar dışında konunun merkezî bir öneme sahip oluşu nedeniyle pek çok bilim insanı daha ilgili bahse yönelik benzer veya farklı görüşler öne sürmüştür (bk. Şçerbak 2016, s. 44). Bununla birlikte literatürdeki yorumların fazlalığı, bir makalenin kapsamını aşabilecek bir hacme sahip olduğundan belirli bir çerçevede kalınarak bizce en önemli olduğu düşünülen görüşlere odaklanılmıştır.

Literatürde iyelik ve zamir kökenli şahıs eklerinin tek bir kökten türediğine ilişkin önemli sayıda görüş bulunmasına karşın emir ve istek şahıs eklerinin ise zamir kökenli kabul edilmesine yönelik bir belirsizlik olduğu göze çarpmaktadır. Nitekim, emir eklerindeki çekim biçimlerinin şahıslara göre değişimi, dilin pragmatik kullanımında emir eklerinin istek kipinin yerini alması vb. etkenler, konu hakkında kesin hükümler vermenin önüne geçmektedir. Keza, zamir ve istek kökenli olduğu ifade edilen {-sın} biçim birimi, teklik ikinci şahıs işaretlerken aynı biçim birim emir kipinde üçüncü şahıs karşılamaktadır (Adalı, 2004, s. 48).

Benzer şekilde, iyelik kökenli şahıs eklerinde de kimi belirsizlikler söz konusudur. Söz gelimi, teklik üçüncü şahıs iyelik eki, hâl ekleriyle çekimlenirken ortaya çıkan zamir /n''si ve ünlülerden sonra ek başında beliren {+s} biçimi günümüzde dahi varlığını sürdüren tartışma konularından biridir (bk. Ünal, 2019). Öte yandan çokluk birinci şahıs iyelik eki {+(l)mız} iken, fiil çekiminde {-k} şeklinde karşımıza çıkmakta ve bunun da {-DİK} isim fiil ekinden kaynaklandığı ifade edilmektedir. Oysaki bu açıklama, henüz kesinlik kazanmamış ve bilimsel açıdan ispat edilememiştir (Fener, 2024, s. 1155). Emir ve iyelik eklerindeki bulanık duruma karşın zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs eklerinin ise köken bakımından daha şeffaf olduğu görülmektedir.

Yukarıda belirtilen bilgiler doğrultusunda, şu sonuçlara ulaşmak mümkündür:

1. Şahıs ekleri, köken bakımından emir veya istek eklerinin tasnif edilmesine göre üç veya dört grupta incelenmektedir.
2. Bazı araştırmacılar, iyelik ve zamir kökenli olduğu düşünülen şahıs eklerini tek bir köke indirerek zamirlerden eklediğini ifade etmiştir.
3. Emir ekleri, kip ile birlikte kullanıldığı ve karışık bir görünüm arz ettiği için onların kökenine ilişkin belirgin görüşler ifade edilmemiş, ancak Türkçenin eski yazılı belgelerinden önce ekledikleri belirtilmiştir.

4. Bazı araştırmacılar, iyelik eklerinin köken bakımından iyelik zamirlerinden (şahıs zamiri + ilgi durumu eki) geldiğini düşünmektedir. Böyle bir durum olsa dahi iyelik zamirlerinin oluşumundan da anlaşılacağı üzere iyelik ekleri, şahıs zamirlerine dayanmaktadır.
5. Çeşitli araştırmacılar tarafından şahıs eklerinin şahıs zamirlerinden ekleştiği ifade edilmiş olmasına karşın ilgili görüşlerin kanıksanmadığı veya akademik çevrelerce çok dikkate alınmadığı görülmektedir. Nitekim dil bilgisi veya konuya ilişkin çalışmalarda, hâlâ iyelik ve zamir kökenli şahıs ekleri olduğu ifade edilmektedir.

4. Hipotez

Şahıs eklerinin köken bakımından esasen zamir kökenli olduğu yukarıda ifade edilmişti. Bu doğrultuda bizce, eş zamanlı yaklaşımla şahıs eklerinin günümüz incelemelerinde çeşitli araştırmacılar tarafından zamir ve iyelik kökenli şeklinde ayrılma nedenlerinden biri, anılan eklerin ünlüyle veya ünsüzle biten zaman ve kip eklerinin sonuna gelmesinden kaynaklanabilir. Diğer bir ifadeyle iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleri, ünlü ile biten biçim birimlere gelirken zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs ekleri ise ünsüz ile biten eklerdir.³ Ayrıca iyelik ekleri, ünsüz ile biten bir isme geldiğinde arada türeyen {+l} sesi, yardımcı ses olarak kabul edilirken, örn. *ev-i-m*, zamir kökenli bir ekin iyelik kökenli bir ekten asli farkı olan yardımcı ses, doğrudan eke dâhil edilmektedir, örn. *gitmiş-im* vb. Bununla birlikte, dilin sosyal kullanımındaki çekim paradigmalarında zamir kökenli olduğu ifade edilen eklerin tıpkı iyelik kökenliler gibi karşımıza çıktığı ve aynı işlevi karşıladığı görülmektedir. Söz gelimi, şimdiki zaman ekinin sonundaki akıcı /r/ fonemi düştüğü zaman, şahıs eki tıpkı iyelik kökenlilerdeki gibi karşımıza çıkmaktadır: *geliyom, geliyon, geliyo, geliyok, geliyonuz geliyolar*. Aynı şekilde, gelecek zaman ekinde de benzer durum söz konusudur: *gelcem, gelcen, gelecek, gelceniz; gitcem, gitcen* vb. Dolayısıyla eş zamanlı bakış açısıyla ele aldığımızda bu yönden, şahıs ekleri arasında herhangi bir fark yoktur. Nitekim konuşma sırasında ortaya çıkan sesler, doğal bir nitelik taşımaktadır.

Tarihsel gelişim bakımından incelediğinde, çekimli fiillerin şahıs eklerinde bazı değişiklikler olduğu ve zamir kökenli şahıs eklerinden iyelik kökenli olduğu iddia edilen şahıs eklerine geçişlerin ortaya çıktığı gözlemlenmektedir. Şahıs zamirlerinden iyelik eklerine geçişin ilk örneği, VIII. yüzyılda yazılan Orhon yazıtlarında tespit edilmekte ve çokluk birinci şahıs *-biz* yanında {-mız} ekinin de kullanıldığı görülmektedir: *kelteçi-miz* "gelmeliyiz", *barır-mız* "varır-ız" vb. (Gökçe, 2010, s. 93). Ayrıca şart kipi, Orhon Türkçesi döneminde kişi unsuruna bağlanmadan kullanılırken Eski Uygur Türkçesi döneminden itibaren şahıs zamirlerinin eklenmesiyle kişi unsuruna bağlanmaya başlamış ve Karahanlı Türkçesi döneminde nispeten iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs ekleriyle çekimlenmeye başladıktan sonra bu durum Harezmi Türkçesinde karakteristik hâle gelmiştir. Dolayısıyla ilk başta {-sAr} biçiminde tanıklanan ilgili ek, Eski Uygur Türkçesinde şahıslara bağlanırken zamirlerle çekimlenmiş daha sonra Karahanlı Türkçesi döneminde sondaki akıcı /r/ fonemini yitirmesinin ardından Harezmi Türkçesinden itibaren iyelik kökenli olduğu iddia edilen eklerle çekimlenmiştir (Bulak, 2017, s. 333-354).

Zamir kökenli olduğu ifade edilen fiil çekimlerinde, teklik ikinci şahıs için Eski Osmanlıcada zamir kökenli kişi eki kullanılırken, Osmanlıca ve Kırım Tatarcasında buna eş zamanlı olarak teklik ikinci şahıs iyelik eki {-In} biçimi de kullanılmıştır. Bir başka deyişle, zamir kökenli fiil çekiminde zamirden eklenen

³ Gereklilik kipi {-mAll}, ünlü ile bitmesine karşın burada sona gelen şahıs eklerinin zamir kökenli olma sebebi, bizce ekin kökünden kaynaklanmaktadır: {-mAll} < *-ma* (matar eki) *+liğ* (isimden isim yapım eki). Benzer örnekler, 'su ve ne' sözcüklerinde de tanıklanabilir: *sub > suw > suy*. Dolayısıyla **sum* değil, *suyum; neğ > neg > neğ > ne*. Yani, *nem* değil *neyim* vb.

Ünlüyle biten ve ayrı bir dipnot açılması gereken eklerden biri de {-mAktA}'dır. Bu ek, bizce şimdiki zaman ifade etmediğinden Türkçenin fiil çekim dizgesi dışındadır. Nitekim {-mAktA} biçim biriminin herhangi bir dil bağlamında, özellikle de şimdiki zaman kullanımlarının ana düzlemi olan günlük karşılıklı konuşmalarda, neredeyse hiç kullanılmaması ilgili biçim birimin Türkçede şimdiki zaman eki olmadığını kanıtlamaya yetmektedir (Akaslan, 2011, s. 333).

şahıs eki ile iyelik kökenli olduğu belirtilen şahıs eki, eş zamanlı olarak birbirlerinin yerine kullanılmıştır. Ayrıca, Eski Türkçede *-biz* şeklinde kullanılan zamir kökenli çokluk birinci şahıs eki, tüm Türk dilleri için genelleşerek Yeni Uygurca ve Osmanlıca dışında ses uyumunun etkisiyle {-vUz/-Uz} daha sonra da {-Iz} olmuştur. Kırım Tatarcası ve Karaimcede bu ekin dışında iyelik kökenli olduğu ifade edilen {-mIz} biçimi de bulunmaktadır. Dolayısıyla her iki Türk dilinde de zamir kökenli ve iyelik kökenli olduğu ifade edilen ekler, aynı işlevi eş zamanlı olarak karşılamaktadır. Öte yandan, Doğu Anadolu ağızlarında ve Azericede zamir kökenli çokluk birinci şahıs çekimleri için iyelik kökenli olduğu iddia edilen {-Ağ/-Iğ/-Ah/-Ih} biçimleri kullanılmaktadır, örn. *gelmiş-ik/gelmiş-iz* vb. Doğu Anadolu ağız gruplarında ayrıca {-yIğ/-yIh} biçimleri de bulunmaktadır (Menges, 2020, s. 204-205). Kategoriler arasındaki bu geçişlilik, Türkçede köken bakımından şahıs eklerinin tek bir kökten geldiğini ispat etme noktasında önemli dayanaklardan biridir. Bunun yanı sıra *men keldi(k) m(en)* şeklindeki bir cümlede, sondaki *men* zamirinin *geldim* şeklinde eklenişine kimsenin itiraz etmeyeceği düşüncesindeyiz.

Altay dillerinden biri olarak kabul edilen Moğolca, şahıs eklerinin kökenine ilişkin önemli veriler sunmaktadır. Orta Moğolca ve Klasik Moğolcada iyelik ekleri bulunmamasına karşın Moğolcadaki iyelik enklitikleri, daha geç dönemlerde kişi zamirlerinin ilgi durumu almış formlarının enklitikleşmesi ya da eklenmesiyle oluşmuştur (Ünal, 2019, s. 54). Dolayısıyla Moğolcadaki iyelik ekleri, ilgi eki almış kişi zamirlerinden, diğer bir ifadeyle iyelik zamirlerinden türemiştir. Ayrıca, kişi zamirleri ile iyelik ekleri arasında köklü bir ilişki olduğunu düşünen Choi, Poppe tarafından öne sürülen Moğolcada 3. şahıs zamiri **i*'nin iyelik olarak kullanıldığı görüşünü benimsemiş ve ardından Türkçedeki bütün şahıs zamirlerinin iyelik eki olarak kullanıldığını ifade etmiştir (1991, s. 196). Öte yandan Türk dili ile bölgesel tipolojik yakınlığı bulunan Ural dil ailesinden Fince, Altay dillerinde, özellikle Türkçede olduğu gibi iyelik ekleri bulunmakta ve bu iyelik eklerinin şahıs zamirlerinden gelişmiş olduğu düşünülmektedir: Fince 1. şahıs zamiri *minä* 'ben', 2. şahıs zamiri *sinä* 'sen' (<**tinä*) ve 3. şahıs zamiri *hän* 'o'dur. İyelik ekleri ise 1. şahıs iyelik eki **+mi*, 2. şahıs iyelik eki **+ti* ve 3. şahıs iyelik eki **+sen ~ *+zen* (Choi, 1991, s. 192).

Karademir, Türkçede iyelik olgusunu detaylı bir şekilde incelediği çalışmasında, iyelik eklerinin kişi zamiri kökenli olduğunu kabul edebilmek için üç temel noktanın aydınlatılması gerektiğini belirtmiştir (2013, s. 160-161):

1. Birinci ve üçüncü kişi iyelik ekleri, birinci ve üçüncü şahıs zamirlerinin ilk seslerine [**me(n)> +m; *ı(n)~i(n)> -i~-i*]; ikinci şahıs iyelik eki ise ikinci şahıs zamirinin son sesine [**se(n) > ɲ*] karşılık gelmektedir. Başka bir ifadeyle, birinci ve üçüncü şahıs iyelik ekleri, birinci ve üçüncü kişi zamirlerinin asli seslerine; ikinci şahıs iyelik eki ise ikinci şahıs zamirinin sonuna çekimle eklenmiş ve zamanla kökle bütünleşmiş /n/ sesine denk gelmektedir.
2. Birinci ve ikinci şahıs zamirleri, +z ekini alarak çoğul hâle gelirken, üçüncü şahıs zamiri +/Ar ekiyle çoğullaşmaktadır; bu durum iyelik eklerinde de benzer şekilde gözlemlenmektedir.
3. Birinci ve ikinci şahıs iyelik eklerinin dayandırıldığı *ben/men* ve *sen* zamirleri, Türkiye Türkçesinde mevcut olduğundan, "iyelik ekleri, kişi zamirlerinden eklenmiştir" yargısı bu ekler için anlaşılabilirken; bu durum üçüncü şahıs iyelik eki için aynı ölçüde geçerli değildir. Çünkü üçüncü şahıs iyelik ekinin dayandırıldığı **in* zamiri, Kök Türkçeden Türkiye Türkçesine uzanan çizgide kişi zamiri olarak mevcut değildir. Tarihî süreçte *an* ve *ol* zamirleri kullanılmış ve günümüzde de *o* zamiri kullanılmaktadır.

Araştırmacının konuya ilişkin yönelttiği ve son derece yerinde olan bu soruları, şu şekilde cevaplandırmak mümkündür:

- 1) Türk dilleri kuralcı ve eklemeli bir yapıya sahip olmasına rağmen art zamanlı ses ve anlam olayları sonucunda ortaya çıkan pek çok düzensizliğe de sahiptir. Dolayısıyla birinci ve üçüncü şahısta asli sesler ekledi diye ikinci şahısta da böyle bir zorunluluk veya durum söz konusu değildir. Bununla

birlikte şahıs zamirleri, dilin en sık kullanılan sözcükleri olduğu için kolaylıkla düzensizlikler meydana gelmekte ve kurallı olana doğru analogik bir eğilim göstermemektedirler. Ayrıca Anadolu ağızlarının Batı grubu ağızlarında, kimi zaman *varayın* 'varayım', *gideyin* 'gideyim' vb. şekillerdeki şahıs ekinin teklik birinci kişiyi karşıladığı bilinmektedir (Karahan, 2017, s. 50). Buradaki teklik birinci şahıs eki, *men* biçiminin sonundaki sestem ekleşmiş olabilir (bk. < Orhon Türkçesi {-(A)yIn}). Bu durumda, ekleşmenin, tıpkı ikinci kişi iyelik ekinde olduğu gibi kişi zamirinin sonundaki sese denk geldiği görülmektedir.

- 2) Belirtilen (2). madde, iyelik eklerinin köken bakımından zamirlerden türediğine ilişkin herhangi bir karşıt durum oluşturmamaktadır. Bununla birlikte 1. ve 2. çoğul kişi zamirlerinin doğrudan *ben* ve *sen* zamirlerinden türediği konusu ayrı bir tartışma konusudur. Diğer bir ifadeyle *biz* ve *siz* çokluk şahıs zamirlerinin yaygın olarak *ben* ve *sen* şahıs zamirlerinin üzerine gelen arkaik çokluk eki {+z} ile oluştuğu düşünülse de bu durum tam anlamıyla ispat edilmemiştir. Nitekim *ben* ve *sen* gibi *biz* ve *siz* zamirleri de bir zamirden türemek yerine bağımsız morfemler olarak kabul edilebilir.
- 3) Şahıs zamirleri, Türk dillerinde çeşitli ses olayları, analogiler, anlam değişimleri vb. düzensizliklerin en fazla görüldüğü unsurlardır (Grönbech, 2000, s. 28-29; Kocasavaş, 2004, s. 32-33). Bununla birlikte, teklik üçüncü şahıs zamirinin teklik üçüncü şahıs iyelik ekine köken olabilmesi için ilk yazılı belgelerden günümüze mutlaka rastlanması gerekmez. Nitekim Köktürk yazıtlarının en eski yazılı metinler olması, dil özellikleri bakımından Türk dilindeki bütün şekillerin ilk biçimleri olduğu anlamına gelmemektedir. Dolayısıyla dilin karanlık devirlerinde ilgili zamir, teklik üçüncü şahıs iyelik ekine kök olduktan sonra yerini, *ol* veya *o* işaret zamirleri almış olabilir. Bu madde de iyelik eklerinin köken bakımından zamirlerden geldiğine yönelik bir engel teşkil etmemektedir.

5. Sonuç ve Öneriler

Dil bilgisi çalışmalarında, şahıs eklerinin kanonik bir şekilde ele alındığı ve bu doğrultuda, emir ve istek biçimleri müstesna zamir ve iyelik kökenli oldukları ifade edilmektedir. Ancak şahıs eklerini iyelik, zamir, istek ve emir kökenli şekilde ayırmak ve bunlar arasında keskin ayrımlar yaparak başlangıç dönemlerine ilişkin kesin yargılara varmak, eldeki veriler esasında oldukça güçtür. Nitekim Türkçenin ilk yazılı belgelerinin tespit edildiği tarih, ilgili biçimleri aydınlatma noktasında geç bir döneme denk gelmekte ve ilk yazılı belgelerden önceki karanlık devirler için elimizde herhangi bir delil veya somut verilerin olmayışı, bu durumun başlıca sebepleri olarak karşımıza çıkmaktadır.

Sonuç olarak, bizce iyelik ve zamir kökenli olduğu ifade edilen şahıs ekleri tamamıyla şahıs zamirlerinden ekleşmiştir. Şahıs ekleri öğretilirken bunlar için iyelik ve zamir kökenli olduğu yönündeki kafa karıştırıcı açıklamalardan ziyade dil bilgiselleşme yoluyla şahıs zamirlerinden ekleştiği ifade edilmeli ve dil bilgisi çalışmalarında da bu şekilde yerini almalıdır. Şahıs eklerinin üç veya dört çeşit olduğunun belirtilmesi, bilhassa lisans düzeyindeki öğrencilerin kafasını karıştırmakta ve eylemler çekimlenirken aynı işlev ve çekim paradigmasına sahip eklerin köken bakımından farklı olduğunu ifade etmek, konunun öğrenimini de zorlaştırmaktadır. Eğer araştırmacıların belirttiği gibi hem iyelik hem de zamir kökenli şahıs ekleri varsa, diğer bir deyişle iki farklı ana kök varsa bunlar mutlaka ortaya konmalı, eğer yoksa da şimdiye değin bulunamadığı için bu eklerle salt zamir kökenli demek de yanlış olmayacaktır.

Araştırma ve Yayın Etiği Beyanı

Bu çalışma için etik kurul izni alma gerekliliği yoktur. Etik kurul izni bulunmamaktadır.

Yazarların Makaleye Olan Katkıları

Yazarın makaleye katkısı %100'dür.

Çıkar Beyanı

Çalışmadan kaynaklı herhangi bir çıkar çatışması bulunmamaktadır.

Kaynaklar

- Adalı, O. (2004). *Türkiye Türkçesinde biçimbirimler*. Ankara: Papatya Yayıncılık.
- Akaslan, T. (2011). -mAktA (VE -Iyor). *Turkish Studies*, 6(4), 331-352.
- Aslan, S. (2003). Türk-Moğol-Tunguz dillerinde 3. kişi bildiricileri ve zamir n'si problemi. *Kök Journal of Social and Strategical Researches*, 5(2), 93-113.
- Banguoğlu, T. (2019). *Türkçenin grameri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Baskakov, N. A. (1952). *Karakalpakskiy yazık II fonetika i morfologiya*. Moskova: İzdatelstvo Akademii Nauk SSSR.
- Başdaş, C. (2014). Türkçede üçüncü şahıs iyelik eki ve zamir n'si. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 30(1), 147-161.
- Bazin, L. (1979). Türk dilinin müşterek tarafları ve temâyülleri (E. Gemalmaz Çev.), *Tarihi Türk Şiveleri* içinde (s. 15-28). Ankara: TKAE Yay.
- Bilgegil, K. (2014). *Türkçe Dilbilgisi*. Erzurum: Salkımsöğüt Yayınları.
- Boz, E. (2015). *Türkiye Türkçesi biçimsel ve anlamsal işlevli biçimbilgisi*. Ankara: Gazi Kitabevi.
- Bozkurt, F. (2004). *Türkiye Türkçesi*. İstanbul: Kapı Yayınları.
- Bulak, Ş. (2017). *Karşılaştırmalı tarihî Türk yazı dilleri grameri -fiil çekimi-*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Buran, A. (1999). Türkçede kelimelerin ekleşmesi ve eklerin kökeni. 3. *Uluslararası Türk Dil Kurultayı 1996* içinde (s. 207-214). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Choi, H. (1991). Ana Altayca iyelik zamiri *n. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 1, 191-196.
- Delice, H. İ. (2000). Türk dilinde işlevsel ek tasnifi denemesi. *Türklük Bilimi Araştırmaları*, 9, 135-150.
- Demir, N. ve Yılmaz, E. (2010). *Türk dili el kitabı*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Deny, J. (2012). *Türk dil bilgisi* (A. Ulvi Elöve Çev.). İstanbul: Kocabalca Yayınevi.
- Ediskun, H. (1999). *Türk dilbilgisi*. İstanbul: Remzi Kitabevi.
- Eker, S. (2017). *Çağdaş Türk dili*. Ankara: Grafiker Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2014). Türkçede emir ve istek kipi üzerine. Ekrem Arıkoğlu (Ed.), *Prof. Dr. Ahmet Bican Ercilasun Makaleler – Dil – Destan – Tarih – Edebiyat* içinde (s. 364-370), Ankara: Akçağ Yayınları.
- Ercilasun, A. B. (2022). *Türk dilinde çekirdek ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Ergin, M. (2013). *Türk dil bilgisi*. İstanbul: Bayrak Basım/Yayım/Tanıtım.
- Fener, K. (2024). {-DI} ekinin kökeni üzerine düşünceler. *Sinop Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 8(2), 1148-1166.
- Gencan, T. H. (1975). *Dilbilgisi*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gökçe, H. (2010). Başkurt Türkçesinde gramatikleşme örnekleri üzerine. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Türkoloji Dergisi*, 17(1): 83-104.
- Gökçe, F. (2013). *Gramerleşme teorisi ve Türk fiil birleşmeleri*. Ankara: TKAE Yayınları.
- Göksel, A. ve Kerslake C. (2005). *Turkish a comprehensive grammar*. London and New York: Routledge.

- Grönbech, K. (2000). *Türkçenin yapısı*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1936)
- Gülsevin, G. (2004) Türkçede 'sıra dışı' ekler ve eklerin tasnif tanımlanma sorunu üzerine. V. *Uluslararası Türk Dili Kurultayı Bildirileri I* içinde (s. 1267-1283), Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Gülsevin, G. (2017). *Eski Anadolu Türkçesinde ekler*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Hatipoğlu, V. (1974). Türkçede eklerin kökeni. *Türk Dili*, C. XXIX, 268, 331-342.
- Hatipoğlu, V. (1981). *Türkçenin ekleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- İlhan, N. (2009). Türkçede ek+kök / kök+ek kaynaşmasıyla ortaya çıkan ekler. *Turkish Studies*, 4(8), 1535-1557.
- İlhan, N. (2019). Türkçede kelimelerin ekleşmesiyle ortaya çıkan ekler. *The Journal of Academic Social Science Studies*, 75, 149-162.
- Karaağaç G. (2016). *Türkçenin dil bilgisi*. Ankara: Akçağ Yayınları.
- Karademir, G. (2013). *Türkçede iyelik olgusu*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karahan, L. (2017). *Anadolu ağızlarının sınıflandırılması*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kocasavaş, Y. (2004). *Türkçede şahıs zamirleri*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kononov, A. N. (1948). *Grammatika Uzbekskego Yazıka*. Taşkent: Gosudarstvennoe İzdatel'stvo UzSSR.
- Kononov, A. N. (1956). *Grammatika sovremennogo turetskego literaturnogo yazıka*. Moskva/Leningrad: Nauk.
- Korkmaz, Z. (1994). Yazılı devirlerdeki gelişmelere göre eski Türkçenin yaşı. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı – Belleten*, 37(1989), 353-370.
- Korkmaz, Z. (2017a). *Türkiye Türkçesi grameri -şekil bilgisi-*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2017b). *Dil bilgisi terimleri sözlüğü*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Korkmaz, Z. (2018). *Türkçede eklerin kullanılış şekilleri ve ek kalıplaşması olayları*. Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Kornfilt, J. (2001). *Turkish, descriptive grammars*. London and Newyork: Routledge.
- Kuznetsov, P. İ. (1997). Türkiye Türkçesinin morfoetimolojisine dair. *Türk Dili Araştırmaları Yıllığı Belleten*, (43) 1995, 193-260.
- Lewis, G. L. (2000). *Turkish Grammar*. Oxford: Oxford University Press.
- Menges, K. H. (2020). *Türk dilleri ve halkları -Türklük araştırmalarına giriş-* (Erhan Taşbaş Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Räsänen, M. (1957). *Materialien Zur Morphologie der Türkischen Sprachen*. Helsinki: Studia Orientalia. ESOF. XXI.
- Serebrennikov, B. A. ve Gadjieva, N. Z. (2018). *Türk Yazı Dillerinin Karşılaştırmalı-Tarihî Grameri* (Tevfik Hacıyev ve Mustafa Öner). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Şçerbak, A. M. (2016). *Türk dillerinin karşılaştırmalı şekil bilgisi üzerine denemeler (fiil)* (Yakup Karasoy, Naile Hacıyev ve Mevlüt Gülmez Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.
- Tekin, T. (2013). *Makaleler 1 -Altayisyik-*. (Haz. Emine Yılmaz-Nurettin Demir). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları.

- Tekin, T. ve Ölmez, M. (2018). *Türk Dilleri -Giriş-*. Ankara: Bilgesu Yayıncılık.
- Turan, Z. (2018). Türk dilinin eklerini sınıflandırmanın esasları. *Türkbilig*, 35, 97-110.
- Ünal, O. (2019). Türkçe üçüncü tekil şahıs iyelik ekinin ve pronominal /n/ sesinin kökeni üzerine. *Atatürk Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü Dergisi*, 64, 47-69.
- von Gabain, A. (1995). *Eski Türkçenin grameri*. (Mehmet Akalın Çev.). Ankara: Türk Dil Kurumu Yayınları. (Orijinal eserin basım tarihi, 1941)
- Vovin, A. (2011). First and second person singular pronouns: A pillar or a pillory of the 'Altaic' hypothesis?. *Türk Dilleri Araştırmaları*, 21(2): 251-278.
- Yavuzarslan, P. (2011). "Türk Dilinde Kişi Eklerinin Tarihsel Gelişimi ve Değişimi", 38. *ICANAS (10-15.09.2007) Bildiriler (Dil Bilimi, Dil Bilgisi ve Dil Eğitimi)* içinde (s. 1953-1966), Ankara.